

STANDEISKY ÉVA

Művészetpolitikai elképzelések a Szociáldemokrata Pártban 1945—1948 között

(*Kassák, Justus, Fejtő*)

A Szociáldemokrata Párt (SZDP) a felszabadulásakor változatos, sokszínű művészeti örökséget mondhatott magáénak. A szociáldemokraták hagyományosan sokat foglalkoztak művészeti kérdésekkel. A huszadik században szinte nem volt olyan évtized, amelyben a szociáldemokrata párton belüli eltérő művészetfelfogások hívei össze ne csaptak volna. A legnagyobb alkotók, Ady Endre és József Attila életük egyes szakaszaiban szoros szálakkal kötődtek az MSZDP-hez, s az új zene- és képzőművészet megértő kritikusokra talált a szociáldemokraták között.

A felszabadulás után az SZDP művészetpolitikájának alakításában vezető szerepet játszó baloldal a forradalmian újító művészeti hagyományok ápolását és továbbfejlesztését tartotta elsődleges feladatának, s a propagált műalkotásokban mindenekelőtt a társadalomalakító szándékot vélte politikailag felhasználhatónak. 1945 első felében azonban tagjai alig tettek valamit ennek érvényesítése érdekében.

Az SZDP keveset tett azért is, hogy az országos művészeti szervezetekben a párt a többi párthoz viszonyítva arányosan legyen képviselve. Ennek az SZDP ideológiai-politikai vonalának sajátosságán túl az volt az oka, hogy a párthoz tartozó írók, művészek között csak kevesen voltak olyanok, akik tehetségük és népszerűségük révén jelentősebb társadalmi megbízatásra számíthattak.

Az SZDP művészetpolitikájának irányítása *Justus Pálnak*, a párt egyik fiatal radikális vezetőjének kezébe került. Számos egyéb, általa és a párt vezetősége által fontosabbnak tartott feladat miatt azonban Justus és munkatársai 1945—1946-ban keveset foglalkoztak művészeti kérdésekkel. Munkájukat nehezítette, hogy törekvéseikkel a párt vezetői sem értettek mindenben egyet, valamint a kommunistáknak is fenntartásaik voltak Justusszal szemben.

Kassák

Az SZDP Justus irányította balszárnya 1945 után a párt politikai-ideológiai vonalát alakító csoportok legbefolyásosabbjai közé tartozott. Justus a felszabadulás után jelentős szerepet szánt az SZDP-ben Kassák Lajosnak. Ez bizonyos mértékig kompromisszum is volt tőle, hiszen Kassák felfogásával nem mindenben értett egyet. Ellentétek kezdete 1930-ra tehető: Justus ekkor néhány évig szembekerült Kassákkal. A párt politikai szerepének és a központi pártapparátus megítélésének kérdésében véleményük a felszabadulás után is eltért egymástól. Művészetfelfogásukban azonban sok volt a rokon elem.¹ Justus mindenekelőtt az SZDP művészetpolitikai vonalát szerette volna Kassák Lajos nevével fémjelezni. Terve megvalósítását az is nagymértékben segítette, hogy Kassák — a koalíciós jellegű kormányzat szükségszerű következményeként — az irodalmi, művészeti szervezetekben az SZDP-t képviselte. (1945-ben az SZDP Kassákot delegálta az Írószövetség vezetőségébe, a Magyar Művészeti Tanácsban alelnökként volt a Szociáldemokrata Párt képviselője, az SZDP öt választotta tagnak a Munkás Kultúrszövetség puritáson alapon szervezett tanácsadó testületébe stb.).

A szociáldemokrata vezetés nem volt egységes Kassák megítélésében. Nem kevesen voltak a párt vezetőségében olyanok, akik Kassák 1945 előtti — főleg 1915—1925 közötti — SZDP-ellenes támadásai miatt ellenezték, hogy a párt művészeti irányításában részt vegyen. Mások — akik a művészetekben mindenekelőtt agitációs eszközt láttak

¹ *Justus Pál*: Kassák a munkásmozgalomban. Magyar Műhely, 1965 november.

— Kassák művészetfelfogásával nem értettek egyet. Többen, így Szakasits Árpád is, a Magyar Kommunista Párttal (MKP) kialakult jó viszonyt feltették akkor, amikor a kommunista vezetőkkel kölcsönösen nem rokonszenvező Kassák háttérébe szorítására törekedtek. A Kassák-kérdésben az SZDP megosztottságát az 1945 nyarán (június 30.) rendezett Kassák-est is jelzi. Az alapos előkészítés ellenére a vártnál jóval kevesebben jelentek meg ezen a zeneakadémiai rendezvényen. A kudarc azonban nem lehetett váratlan: az SZDP Fővárosi Titkársága ellenezte Kassák műsoros esten való népszerűsítését.² A baloldali pártok kulturális kérdésekkel foglalkozó vezetői — s köztük az SZDP illetékeseinek egy része — nem mentek el a Kassák-estre. Elmaradásuk Kassákkal szembeni állásfoglalás is volt.

Kassák mint a század második évtizedének lázadó-romboló művésze ismert leginkább. 1945 Kassákja azonban a forradalmi apály két és fél évtizedének tapasztalataival a háta mögött már nehezen hasonlítható a tízes évek Kassákjához. A harmincas évek közepétől — ahogy maga is vallotta később — mozgalmi, politikai tevékenysége „inkább kritikái, mintsem agitatív jellegű lett”.³ A felszabadulás bizonyos értelemben fordulópont volt Kassák életében. Régi vágyai, közösségformáló tervei megvalósulásának idejét vélte ekkortól néhány évig elérkezettnek. 1945-ben ezért fel sem merült benne tanítványi kör⁴ szervezése. S azért is húzódozott szociáldemokrata pártfunkciótól, mert úgy vélte, hogy cselekedni immár országos méretekben nyílt számára is lehetőség. Úgy tűnt, „a kapuk feltáruultak”, a vágyott szocializmus elérhetőbb közelségbe került. Egy emberibb társadalom iránti heves sóvárgása tette őt „lázadó katonává, aki a front mögött harcol”. „S ha eddig úgy éltél, mint a bolond, aki senkinek sem felelős — írja ars poeticájában — most húzod az emelődaru láncát és talicskát tolsz az épülő házak sorfala közt.”⁵ Kassákra illik a lukácsi pártköltő definíció: ő nem sorkatonna volt, hanem partizán. Veterán harcos: rövid életű győzelmek és keservesen hosszú ideig ható vereségek meg- és átélője. A szocializmus felé fejlődő demokráciába vetett hite, az eredmények feltétele készítette arra, hogy szóvá tegye a visszasszágokat. Azért vizsgálta kritikussal szemmel elsősorban a hatalom várományosait, mert messzebbre tekintett a hatalomért folyó harc átmeneti koránál. A jövő tisztasága érdekében figyelmeztette a jelent: „Legyünk óvatosabbak és szótartóbbak. Ne akarjuk a világot máról holnapra megváltani és legyünk róla meggyőződve, hogy ezekben a pillanatokban a demokratikus társadalomszemlélet elgárdájának az összehozása, érzelmi és gondolati egybehangolása sokkal fontosabb követelmény, mint a tömegek válogatás nélküli becsődítése a pártokba és szervezeti joghoz juttatása azokban a közületekben, amelyek politikai, gazdasági vagy kulturális szempontból irányító szerepre lennének hivatottak. Ha nem leszünk elővigyázatosak, és ha tárt kapukkal fogadjuk a neofitákat, sok olyan bárány csődül be velük az akolba, akik a múlt bacilushordozói s az újabb tragikus megrázkódtatások tudatos előkészítői. Az eléggé nyugodtnak látszó felületek alatt gyanús rosszindulatú tüzek izzanak — kétértelmű szavakkal, megfontolatlan cselekedetekkel ne öntözzünk rájuk olajat.” . . . „Hosszú idő kell ahhoz, hogy ez az ország kiheverhesse a politikai meghasonlást, a gazdasági csődöt s a nagyon mélyre szívárgott szellemi fertőzést.”⁶ Az írónak „elhivatottságánál fogva kötelessége — fejtegette —, hogy iparkodjék a fogalmakat tisztázni és segítsen a rothasztó mocsarakat kiszáritani”. „Szabadon gondolkodó és szókimondó írókra” van szükség, hirdette, akik hivatásuknak tekintik a „múltban mesterségesen lealacsonyított kultúrnívón tartott” munkásságot felvilágosítását, a dogmáktól mentes, szabadon döntő, szakképzett ifjúság nevelését. Azért fordult bizalommal az értelmiség felé, mert ennek a roppant feladatnak a végrehajtását elsősorban tőlük remélte.

Kassák — ellentétben az SZDP ideológusainak többségével — toleráns volt a népi írók iránt, alkotó tehetségüket elismerte. Úgy vélte, műveikkel értékes kulturális missziót teljesíthetnek.

Kassák világnézeti szilárdságot, nyitottságot, bizalmat, biztos minőségérzetet remélt a vezető kultúrpolitikusoktól. Mint író, nem kényszerült engedményeket tenni a politikai taktikának. Mint a mindkét munkáspárt politikáját kritikusan szemlélő szo-

² MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archivuma (PI Archivum) 253. f. 1. cs.

³ *Kassák Lajos: Levél Déry Tiborhoz.* 1954. In: Déry Tibor: *Ítélet nincs.* Bp., 1969. 578.

⁴ L. Gönczi (Frühof) Sándor és Major Ottó visszaemlékezését. In: *Kortársak Kassák Lajosról.* Szerk.: Illés Ilona és Taxner Ernő. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadása. Bp. é. n. 119. és 171.

⁵ *Kassák Lajos: Őszi vándorlás körbe-körbe.* Fórum, 1946. december. 315.

⁶ *Kassák Lajos: Demokrácia — vagy demokrácia? Világ.* 1945. június 17.

cialista, kötelességének tartotta, hogy a művészetek és a politika viszonyának ellentmondásos voltára felhívja a figyelmet. Így nála fel sem merülhetett politikai követelményként a hagyományok erőszakolt szűkítése (mint Lukácsnál) vagy az egyes műalkotásoknak politikai megfontolások miatti előnyben részesítése (mint Justusnál). A demokrácia mellett hitet tett újtó, kísérletező művészek melletti kiállításának nem voltak politikai, taktikai indítékai. Az ő tágabb horizontján a jelen alkotásai az egyetemes művészet potenciális részelemei voltak, amelyeket a kortársi vakság elismerés helyett többnyire mellőzött.

Kassák a felszabadulás után keveset foglalkozott az irodalmat, a művészeteket érintő elméleti kérdésekkel. Amikor azonban a *Szocializmus* újra induló irodalmi rovata elé bevezetőt írt, világosan leszögezte: tőle nem várható politikai célokat közvetlenül szolgáló, agitatív jellegű osztályirodalom támogatása. Programjával a kimagasló művészeti alkotások közkinccsé tételét jelölte meg, „egy általánosabb és magasabbrendű emberi ideál” szószólójaként hirdette a jó irodalom, színdarab, zene, képzőművészet nemesítő, jobbá, gondolkodóbbá formáló hatását, amely a felszabadulásig éppen a munkások és szegényebb néprétegek körében érvényesülhetett legkevésbé. Ez a napi politikai feladatoktól elszakadó program nem illett az SZDP vonalába. Nem véletlen, hogy idézett 1945. augusztusi cikkét a párt elméleti folyóiratában nem követték újabbak. Kassák az elkövetkező másfél évben pártkereteken kívül igyekezett cselekedni tervei megvalósítása érdekében. 1946–1947 fordulóján a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. A VKM-ben töltött hónapok alatt azonban elképzelései koraiságáról kellett meggyőződnie. Az ötleteit, javaslatait támogató, azokat megvalósítani segítő miniszter, Keresztury Dezső távozása után Kassák rövidesen fel is hagyott hivatalos népművelő tevékenységével.

Az SZDP-nek 1946 őszén sem sikerült a művészeti életbe alakítóan bekapcsolódnia. A két munkáspárt közös irodalmi lapjának tervét az MKP éppen Kassák Lajosa miatt vetette el.⁷ Nem valósult meg ekkor az SZDP-nek egy önálló szociáldemokrata művészeti folyóiratra vonatkozó elképzelése sem.⁸

Kassák párttól, pártoktól szervezetileg független folyóirat alapítását tartotta szükségesnek. Az irodalom és a baloldaliság viszonyát vizsgáló frószövetségbeli előadásán ismételtlen szóná tette, hogy „a radikális gondolkodású írónak nincs szépirodalmi folyóiratuk, amelyben megvívhatná a maguk harcát végiggondolt elveikért, bőriktől elválaszthatatlan látásmódjuk igazolásáért, a maguk esztétikai ízléséért... Mi lenne a célja az ilyen folyóiratnak? Például folytatni a régi, a radikális Nyugat, meg a Huszadik Század vagy akár a Szép Szó szerepét, tisztességesen, hátsó gondolat nélkül szemlélni és megírni az eseményeket, a résztvevő illúziók ellen harcolni, biztatni az álmos elhárító önálló gondolkodásra, eleve ségre, általában véve arra bírni a honpolgárokat, hogy használják az eszükét... Feladata volna a régi magyar irodalom remekeinek ismertetése.”⁹

1947 őszén az SZDP-nek sikerült néhány művészetpolitikai elképzelését realizálnia. Ezek közé tartozott a *Kortársnak*, az SZDP társadalmi, művészeti folyóiratának a megjelentetése is. A lap szerkesztésére Kassák Lajos kapott megbízást, aki a feladat vállalásakor feladta a pártoktól nem függő folyóiratra vonatkozó elképzelését. A *Kortárs-*

⁷ A szociáldemokraták többször felvetették, hogy a két munkáspárt közös kulturális szerve, a Munkás Kultúrszövetség adjon ki irodalmi lapot. Az MKP azzal odázta el a döntést, hogy nincs megfelelő szerkesztő. A kommunisták attól tartottak, hogy a terv elfogadása esetén az SZDP Kassák Lajost jelölné szerkesztőnek, akivel nem szívesen vállalták volna a közvetlen együttműködést. PI Archívum, 274. f. 7. cs. 189. ó. e.

⁸ Az SZDP Dunai Figyelő címmel irodalmi folyóirat alapítását tervezte. Célja a szociáldemokrata írók (Bóka László, Faludy György, Hárs László, Fodor József, Kassák Lajos, Komlós Aladár, Nádass József, Keszthelyi Zoltán, Palotai Boris, Meller Rózsi, Gáspár Endre, Faragó László, Szilágyi Géza, Gyagyovszky Emil, Erdődy János, Szegő István, Justus Pál, Hegedűs Zoltán, Peterdi Andro, Jemnitz Sándor, Turóczy-Trostler József, Benjamin László, Vészi Endre, Staud Géza) megjelentetése és a környező népek irodalmának bemutatása lett volna. A terv megvalósítását politikai okok is hátráltatták. „E terv ellen néhány hónap előtt — írja az SZDP vezetőségének Nádass József — még az volt az ellenérv, hogy a dunai összefogást a szovjet oldalról nem szívesen nézik, ezért ilyen folyóirat elindítása lehetetlen. Ma már ez az érv nem helytálló, hiszen a legutóbbi Kompárt Kongresszuson (az MKP III. kongresszusáról, 1946. szeptember 29—október 1. van szó — S. É.) is a Duna-völgyi összefogásról beszéltek...” PI Archívum, 283. f. 1. cs. 132. ó. e.

⁹ Szabó István: Két hiány. Népszava 1946. november 29.

sal az SZDP azt szeretne volna elérni, hogy a párt végre bekapcsolódjék az ország művészeti életének vérkeringésébe.

A Kortárs felemás eredményeket hozó igyekezetét a kortársak alig méltányolták. Egyedül az MKP látta meg az 1947 októberétől kéthetenként megjelenő folyóiratban — nem az irodalmi, képzőművészeti versenytársat, hanem — az ideológiai ellenfelet.

A Kortárs szerkesztőinek művészetfelfogása nem volt egységes. Az eltérő nézetek nem hozhatók egyértelműen párhuzamba az SZDP-n belüli irányzatokkal. Az kétségtelen, hogy a „forradalmi szocialista” Justus Pál nézeteinek hatása kimutatható a lapban. Maga Justus is publikált a Kortársban, de Hárs László, Kertész László művészetfelfogása is inkább rokonítható Justuséval, mint a jóval mérsékeltőbb, kiegyensúlyozottabb kassáki irányvonallal. Megkülönböztethető még a folyóiratban egy jóval halványabb ortodox munkáskultúra-vonal, valamint a korábbi évtizedek izmusaival rokonszenvező avantgarde-pártiság. Az előbbi a justusi, az utóbbi a kassáki irányvonal mellékágának tekintendő.

Kassák a lap megjelenésének első időszakában több alkalommal indította elvi cikkel a Kortársat. Ezek az írások Kassák művészetekre vonatkozó alapkoncepciójának a variációi. Ennek lényege a következőkben foglalható össze: Nincs forradalmi helyzet. A továbblépést a társadalmi reformok jelentik. Ehhez keret a demokrácia. E kereten belül egyre nagyobb térhez jutnak a humanizmus, a szocializmus képviselői. A művészek feladata, hogy a maguk sajátos eszközeivel — jó, igazán értékes művek alkotásával — segítsék ezt a folyamatot. A művésznek világszemlélete és nem pártállása a döntő. A második világháború utáni Magyarországon az arra kedvet és tehetséget érző alkotókra közéleti feladatok is várnak. A század súlyos megpróbáltatásai következtében az egyensúlyt veszített társadalomban a morál újjáélesztése a feladatuk, azaz, hogy fölébresszék az emberekben a közösségi élet iránti vágyat és visszaadják biztonságérzetüket. E cél érdekében a hagyományok ápolása és a művészeti újítások megbecsülése egyaránt fontos. A művészeti lapok feladata a magyar művészet bemutatásán, kritikáján túl Európa többi országának és más földrészek művészeti értékeinek a közönség elé tárása.¹⁰

Kassák úgy vélte, hogy a művészeti élet pártok szerinti széttagolódása a művészeti demokráciát veszélyezteti. A művészetek és a pártpolitika egyre szorosabbá váló kapcsolatától elsősorban a művészetek viszonylagos függetlenségét féltette. Kritikája mindenekelőtt az MKP-nak szólt, nyílt vitába azonban ritkán bocsátkozott a kommunistákkal.

November elején szociáldemokrata kezdeményezésre összeültek a két munkáspárt kultúrpolitikussai, művészei, hogy megbeszéljék az ellentétek feloldásának lehetőségeit. A találkozó eredménytelenül zárult: mindkét fél ragaszkodott álláspontjához.¹¹

December közepén — éppen azután, hogy az MKP új irodalmi folyóirata, a *Csillag* megjelent — Losonczy Géza, a Szabad Nép szerkesztője, megtámadta a Kortársat. Szerinte a népi demokrácia kultúrpolitikájának célja a művészetek és a dolgozó nép közvetlen kapcsolatának megteremtése. A „különböző irodalmi irányzatok megkülönböztető kritikája” nélkül ez a célkitűzés megvalósíthatatlan. Az irodalom szabadsága, a marxista irodalom és kritika, valamint a realizmus egymástól el nem választható fogalmak. Ebből következően a kommunisták az irodalmi szabadság legfőbb védelmezői. Az előrejutás kerékkötői pedig az „antirealista” szociáldemokraták. „*A marxista esztétika leghevesebb és legkövetkezetesebb ellenségei* — írta Losonczy — nem a Válasz, a Magyarok, az Újhold vagy egyéb folyóiratok köré tömörülnek, hanem a *Kortárs című folyóirat köré*, amelynek munkatársai ismert szociáldemokrata írók, újságírók, kultúrpolitikuskok.”¹²

Losonczy előadásában nevetek, cikkcímeket nem említett. A Kortárs ismerői előtt azonban nem lehetett kétséges, hogy a támadás mindenekelőtt Justus Pál ellen irányult,

¹⁰ L. Kassák Lajosnak a Kortársban megjelent következő írásait: Kortársainkhoz. 1947. október 1. 3–4.; Szentől szembe. 1947. november 1. 67–68.; Az első művészkongresszus köszöntése. 1947. december 1. 131–132.; Visszapillantás és tovább. 1947. Karácsony. 163–164.

¹¹ A megbeszélésről nem tájékoztatták a nyilvánosságot. A találkozóra vonatkozóan l.: Major Ottó: Egy ember élete, szenvedése és nagysága. In: Kortársak Kassák Lajosról. Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművészeti Propaganda Iroda közös kiadványa. Bp. é. n. 174., valamint a PI Archívum 283. f. 35. ca. 5. 6. e. (Az SZDP Művészeti Bizottsága Írótagozatának meghívója „Déry Tibor úrnak”. Másolat. 1947. november 8.

¹² *Losonczy Géza: Az irodalom szabadsága. Szabadság*, 1947. december 16. 5. Az én kiemelésem — S. É. — Az előzőekre l. még: Losonczy Géza: Nem értjük... Szabadság 1947. december 19.

aki Művészet — valóság — világnézet című, később ismertetendő írásában a realizmust a sok irodalmi irányzat egyikeként említette, s elmarasztalta azt a forradalmatlanságban, konzervativizmusban. Horváth Márton feltehetően ez utóbbira reflektálva szögezte le: „Nincs szűkség arra, hogy egy nemlétező forradalmat egy művészeti forradalommal helyettesítsünk be.”¹³

Az említett Justus-cikken kívül a Kortársban megjelent más írások is kiválthatták a kommunisták támadását. A folyóiratban ugyanis Pán Imre sorozatban ismertette a különböző huszadik századi művészeti irányzatokat,¹⁴ a lap gazdag képzőművészeti anyagában egyes „izmusokhoz” is sorolható alkotások is megjelentek (Renoir, Utrillo, Van Gogh, Picasso stb.).

A Kortárs szerzői a kommunistáknak a realizmus kizárólagossá tételére irányuló törekvéseit a dogmatizálódás előjeleként értelmezték. Magyarországon éppen csak „felszabadultunk a forradalom lehetőségére” . . . „a most éledező forradalmat — írta Bóka László — nem lehet dogmával megkötni.”¹⁵

1947 végétől a korábbi lukácsi realizmus-felfogás — amely maga sem volt mentes az ellentmondásoktól — egyre inkább a háttérbe szorult. A sajtóban a realizmus, a nagy-realizmus terminológia helyett egyre inkább az újrealizmus, szocialista realizmus, népi realizmus fogalmak honosodtak meg, jelentésük pontos körülhatárolására azonban senki sem vállalkozott. A kommunisták szóhasználatában a realizmus egyre inkább a közérthetőség, a dolgozó néphez való közelség követelményét kezdte jelenteni, s a publicisták egyre gyakrabban hivatkoztak a szovjet példára: a kommunista sajtóban pozitív, a nem kommunista lapokban pedig főként negatív értelemben.¹⁶

Mérléget vonva a Kortárs féléves tevékenységéről az eredmény nem mondható egyértelműen pozitívnak. Keszthelyi Zoltán, a lap főmunkatársa, a folyóirat tizenkét számát áttekintő írásában öntudatosan jelentette ki: „Majdnem minden valamire való költő, író szerepelt a Kortárs hasábjain.”¹⁷ A folyóiratban megjelent szépirodalmi alkotások azonban kijelentését nem támasztják alá. Keszthelyi értékrendjébe sem a Nyugat negyedik nemzedékének írói, sem a népi írók, sem az új, fiatal főként paraszti származású tehetségek nem illeszkedtek bele. Elítélő szava is csak az elsőként említettekre volt, az utóbbiakat figyelemre sem méltatta. Kik voltak a Kortárs felfedezettjei? Csupa harmadrangú, azóta rég elfeledett költő, író. Kivételek itt is akadnak. Román György, Sziráky Judit, Benjámin László, Mándy Iván alkotásainak megjelentetésével új értékek kerültek az olvasóközönség elé. A lap színvonalát nagymértékben emelték Kassák Lajos, Füst Milán, Nagy Lajos művei. A folyóirat képzőművészeti vonatkozású írásai is értékállóaknak bizonyultak.¹⁸

1948-tól csökkentek a Kortársban az elvi jellegű írások, rendszeres helyet kaptak viszont a lapban a megelőző hónapokban csaknem hiányzó könyvbírálatok. Szerzőik (Hárs László: próza és dráma, Keszthelyi Zoltán: líra) „esztétikai és társadalmi szempontból” (Keszthelyi) kívánták szemügyre venni az általuk ismertetésre érdemesnek tartott

¹³ Írói szabadság és népi demokrácia. Horváth Márton előadása a népi irodalomról. Szabadság, 1947. december 16.

¹⁴ A Kortárs sorozatának címe: Művészek forradalma. Az impresszionizmus. 1947. október 13. sz. Cezanne, Van Gogh, Gauguin. 1947. november 1. 3. sz. Matisse és a „vadak”. 1947. november 15. 4. sz. Picasso és a kubisták. 1947. december 1. 5. sz. A szürrealizmus. 1947. karácsonyi kettős szám.

¹⁵ Bóka László: Akadémia vagy akadémizmus. Kortárs, 1947. november 1. 3. sz. 79.

¹⁶ „A népi és szocialista realizmus szószólói téves úton járnak — írta Kállai Ernő —, ha a látás népszerű tömegigényéhez próbálnak igazodni. (. . .) A hitlerizmus is tematikus és formai előírások kényszerzubbonyát húzta a német művészetre.” Kállai Ernő: Művészet és tömeg. Kortárs, 1947. november 15. 4. sz. 102. „A szocialista realizmusnak nincs világos és pontos meghatározása” — nyilatkozta E. F. Burián a Kortárs munkatársának. A csehszlovák rendező óva intett a szovjet művészet másolásától. „Sok szovjet művész természetét alacsony nivójúnak tartom, — mondotta — az elképzelés helyes, a kivitel többnyire gyenge. A háború után visszaesés jelentkezett.” A csehszlovák színház. Kortárs, 1947. december 1. 5. sz. 149. Salamon László kolozsvári levelében a szocialista (alias új)realizmus-körülí romániai vitákról számolt be. A fogalom még bizonytalan, szögezte le. Idézte Gaál Gábor képlékeny meghatározását, mely szerint „a realizmus a dolgozó osztályok küzdelmének a valósága”. Uo. 148.

¹⁷ Keszthelyi Zoltán: Az ezredik kézirat. Kortárs, 1948. április 12. sz. 382.

¹⁸ Szerzőik: Kassák Lajos, Kállai Ernő, Bálint Endre, Borbíró Virgil, Szerdahelyi Sándor, Granasztói Pál.

műveket. Ez a szemügyrevétel nem mondható sikeresnek. Az esztétikai szempont lényegében kívüli felfogások elutasításával lett egyértelmű.¹⁹

1948 januárjától más jellegű változások is nyomon követhetők a folyóiratban. A nyugat-európai szellemi, irodalmi életről küldött beszámolók²⁰ helyét fokozatosan a környező országok irodalmát, képzőművészetét bemutató írások, reprodukciók váltották fel. Talán a legfeltűnőbb változás, hogy az izmusokat bemutató sorozatot ebben az évben a szocialista művészeti hagyományokat népszerűsítő írások követték. Nagy Balogh János, Nagy István, Derkovits Gyula, Dési Huber István művészetét nem csupán méltatta a Kortárs, hanem számos alkotásukat be is mutatta.

Az MKP nyílt ideológiai offenzívája 1948 februárjában indult meg a Kortárs ellen. Horváth Márton sommás értékelése szerint a lap az absztrakció fogalmának piedesztálra emelésével az SZDP művészetpolitikájának megrekedtségét, múltbafordulását bizonyítja. „S nemcsak a polgárság, vagy a parasztság egyes rétegeinél kísért a múlt — írta —, hanem még a munkásságon belül is. Ha sikerült is a kommunista pártnak a másik munkáspárttal akcióegységet, kisebb-nagyobb zökkenőkkel, de mégis jól működő munkásegységet létrehozni, ez távolról sem jelenti a munkásosztály ideológiai egységét, s távolról sem jelenti az irodalompolitikai nézetek azonosságát. Ha Illyésékre a harmincas évek túlnőtt hagyományainak az ápolása a jellemző, s ha Márai a nyugati nagypolgári irodalom példái után nyúlt, a Szociáldemokrata Párt irodalompolitikájának képviselői az irodalmi és művészeti forradalom, az absztrakció jelszavát írták lobogójukra.”²¹

Horváth Márton bírálatában, értékelését alátámasztandó, a Kortárs szerzői közül csak Justus Pál és Kállai Ernő csaknem félévvel korábban megjelent írásából idézett. Horváth nem a Kortársban megjelent irodalmi és képzőművészeti alkotásokból, hanem egyes tévesen értelmezett elméleti írásokból vonta le következtetéseit. Ézert van az, hogy a lapban közölték összességükben ellentmondának Horváth állításainak.

A Kortárs bírálatát, amely közvetve Kassák ellen is irányult, Kassák másik lapját, az *Alkotást* — a Magyar Művészeti Tanács folyóiratát — érintő adminisztratív intézkedések követték.²²

A Kortárs napjai is meg voltak számlálva. 1948 márciusától a jobboldaliaktól megtisztított szociáldemokrata pártban egymást érték a két munkáspárt egyesülését előkészítő akciók. Justus, aki az MKP és SZDP egyesülését helyezte és segítette, a Kortársat az egyesült munkáspárt létrejötte után is meg szeretne volna tartani.²³

A két párt ellenkező művészetpolitikai nézeteinek közelítéséről azonban nem voltak elképzelései. Az előzmények ismeretében nem feltételezhetett irányváltást az MKP művészet-ideológiai vonalában, s saját maga nézeteinek revidálására sem mutatott hajlandóságot. A Kassákot jól ismerő Justusnak nem lehetett kétsége afelől, hogy volt mestere a továbbiakban is tántoríthatatlanul ki fog állni elvei mellett.

¹⁹ *Hárs László*: Déry Tibor: Itthon. Kortárs, 1948. január 15. 8. sz.; *Keszthelyi Zoltán*: Hat verseskönyv. Kortárs, 1948. február 1. 9. sz. (A kötetek szerzői: Zelk Zoltán, Somlyó György, Szüdi György, Vasvári István, Hajnal Gábor, Mátyás Ferenc); *Hárs László*: Öt magyar regény. Kortárs, 1948. március 1. 11. sz. (A kötetek szerzői: Sándor Kálmán, Márai Sándor, Bohuniczki Szeffi, Barát Endre, Száva István); *Keszthelyi Zoltán*: Márai Béla: Életem

²⁰ A rangos tudósítói gárda a következőkből állt: Fejtő Ferenc, Ignóty Pál, Szélpál Árpád, Gera György, Nádass József.

²¹ In: *Horváth Márton: Lobogónk Petőfi*. Bp., 1950. 143–144. Az előadás A magyar demokrácia irodalmi élete címmel először a Csillag 1948. márciusi számában jelent meg.

²² A Magyar Művészeti Tanács április 4-i határozatában március 1-ig visszamenőleg az *Alkotást* nem ismerte el saját lapjának, a tanács és Kassák közötti jogviszonyt megszüntette, a lap alkalmazottját elbocsátotta. Kassák a döntésről hivatalosan a Művészeti Tanács április 26-i leveléből értesült. A levelet Kadosa Pál, a tanács kommunista alelnöke írta alá. (Kassák Múzeum)

²³ „Még mindig nem adtam fel a reményt arra, hogy a Kortársat meg tudjuk tartani” — írta Kassáknak. Kassák Múzeum, 1948. május 24. A Kortárs utolsó száma 1948 júniusában jelent meg.

Justus

A magát forradalmi szocialistának valló Justus lényegében csak 1947-ben volt némileg szinkronban az eseményekkel. Nyomban a világháború befejezése után ui. az osztályellentétek *végletes* kiéleződését várta, 1947-ben pedig végre úgy érezhette: érlelődnek az „osztályháború új feltételei”. Ezt az alcímet is adta *A szocializmus útja* című könyvének. A végleges kézirat ugyan 1942-ben készült el, a könyv azonban csak 1945-ben jelent meg a Népszava kiadásában. Az 1945 szeptemberében írt utószó gondolatrendszerének lényegi változatlanóságát tanúsítja.²⁴

Justus a háború befejezését követő két év jelentőségét elsősorban abban látta, hogy a proletariátus ez idő alatt tudatosan felkészülhetett a hatalomátvételre. Nem ismerte fel a koalíciós pártok együttműködésén alapuló demokratikus kormányzati rend általánosabb jelentőségét, s végeredményben csak a munkásosztály forradalmára volt elmélete, az átmenet békés időszakára nem.

Az osztályellentétek éleződését szabta a gyökeres társadalmi változások előfeltételül, ettől remélte a forradalom sikeres véghezviteléhez elengedhetetlenül szükséges munkásegység helyreállítását is. Úgy vélte, a kapitalizmus diktatúrája a munkásosztályon belül a szolidaritás érzését erősíti. Az osztályharc apálya ellenben — ilyen időszaknak tartotta Justus a felszabadulást közvetlenül követő két évet — a proletariátuson belüli nézeteltérések felszínre kerülésének kedvez.²⁵

A népi írók iránti ellenszenvé is erről az ideológiai alapról érthető meg. A szociáldemokrata vezetők többsége a kommunisták közeledési kísérleteit a baloldali és a centrista népi írókhoz az SZDP, a szociáldemokrácia ellen irányuló akciónak is tartotta, pontosabban úgy vélte, hogy az MKP az új szövetségeselek szerzése lemond a munkásság érdekeinek következetes képviselétéről. Justus 1945–1946-ban nem tartozott a népi írókat közvetlenül — s nemegyszer igaztalanul — bíráló szociáldemokraták (Horváth Zoltán, Faragó László, Máté Iván stb.) közé. Jól tudta, hogy a Nemzeti Parasztpárt elleni támadások végső soron az MKP-nak szólnak, s Justus, aki a két munkáspárt szoros politikai együttműködésének volt híve, nem támogatótt olyan akciót, amely a két párt közötti szálakat lazíthatta, még akkor sem, ha elvileg egyetértett a népi írók bírálóival. Úgy vélte, hogy a népi írókkal kapcsolatos vitás ideológiai kérdéseket a két munkáspártnak egymás között kell rendeznie. Ezért nem bocsátkozott közvetlen vitákba a népi írókkal, rájuk vonatkozó álláspontját a kommunistáknak fejtette ki. Felfogása Révai József Marxizmus és népiesség c. kötetéről írott kritikájából rekonstruálható, amelyben Justus a népi írók kérdését a népfrempolitika összefüggésében vizsgálta. Justus a könyv „az újabb magyar marxista irodalomban körülbelül egyedülálló érdemének” azt tartotta, hogy benne a szerző „a népiesek, a falukutatók bírálatát, nézeteik elemzését összekapcsolja a magyar politika fő kérdéseivel, a földreformért és demokráciáért a fasizmus és a monopolkapitalizmus ellen megvívott (és még korántsem befejezett) harc problémáival,

²⁴ Justus az SZDP elméleti folyóiratában több olyan szocialista írását közölte, fordította és kommentálta — akik az övével rokon nézeteket képviseltek. L. mindenképp előtt Harold J. Laski Marx — napjainkban c. 1942-ben íródott tanulmányát. (Szocializmus, 1947/2–4. 65–91.) A világhelyzet változásait elemző cikke is korabeli nézetei változatlanóságát bizonyítja. L. pl.: Az olasz szocialista mozgalom. (Szocializmus, 1947/1. 26–31.) Ezekén kívül l. még válaszait a francia szocialista párt által feltett kérdésekre. Vita a szocializmus elvi kérdéseiről. Szocializmus, 1947/7–11. 305–317., valamint a Szocializmusban rendszeresen megjelenő folyóirat szemléit.

²⁵ Bibó tanulmányait bírálva írta: Bibó „... csak pártokat lát ott, ahol valójában osztályerők vonulnak fel, néznek egymással farkasszemet vagy látnak hozzá a birkózáshoz. (...) a probléma lényegét meglátni és megmutatni csak olyan osztály képes, amelynek léteérdeke a fennálló társadalom megváltoztatása.” Justus Pál: „Válasz”. Folyóirat szemle. Szocializmus, 1947/1. 61. Justus H. J. Laski tanulmányát kommentálva írta: „... írásának egyik legfőbb érdeme, hogy a háború alatt a békére, a fasizmus elleni harcban kényszerű »nemzeti egység« közepette az osztályharcra mutat félreérthetetlenül. (...) megdöbent és akkor kivételes óleslátással mutatott rá (ti. H. J. Laski — S. É.) a koalíció határaitra, az angol munkásosztály társadalomátalakító hivatására, a koalíciós kormányzás ma és nálunk is figyelembeveendő veszélyeire (Az én kiemelésem — S. É.), a Szovjet-Unióval való őszinte megegyezés és a munkásegység sorsdöntő jelentőségére...” Szocializmus, 1947/1. 90.

ez utóbbi kérdéseket pedig állandóan és következetesen a társadalmi erőkre, az osztály-erőkre vezeti vissza”.²⁶

Justus elismerő felkiáltójelei mellett ott sorakoztak a vélt következetlenségek felvetette kérdőjelek. Ezek közül csak az irodalompolitikával érintkező fenntartását említjük. „A kitűnő marxista — írja Justus — olykor napipolitikai szempontok miatt, meg azért, hogy szellemi támaszot nyújtson az ingadozó demokratáknak, enged a kritikai élességből, kíméletet, túlságosan elnéző, reménykedik a zavaros nézetek tisztulásában ott is, ahol nincs sok oka az optimizmusra.”

Mivel 1946-ban írt bevezetőjében Révai a nyolc év előtti prognózist vélte beteljesedni látni, kritikájában Justus is értékelte az első kiadás megjelenése óta eltelt éveket, de Révaitól eltérő módon. Szerinte az osztályfrontok felszabadulás utáni alakulása a parasztság vonatkozásában megkérdőjelezte az NPP által is képviselt osztályegység mítoszát. Révai azonban — Justus úgy látta — a politikai hasznosságot, taktikai vagy stratégiai érdeket tekintve nem viszi könyörtelenül végig az elméleti gondolatmenetet. Justus szerint eljött az ideje annak, amikor az MKP is kezdi belátni, hogy fel kell adnia „Veres Péter tegnapi és mai ingadozásaival” szembeni „túlzott és helytelen kíméletességét”. Justus kísérlete a parasztpárti-kommunista együttműködés lazítására nem járt sikerrel: az MKP viszonya a népi írókhoz lényegében változatlan maradt.

A fentebbi okok miatt Justus művészetpolitikai jellegű írásaiban nem foglalkozott a népi írőkkel. A kultúrával, irodalommal, művészetekkel kapcsolatos elképzelései a felszabadulás utáni társadalomfejlődésről kialakított koncepciójára épültek. Justus a demokráciát írásaiban mindig a szocializmussal összefüggésben vizsgálta. A szocializmusnak, mint végcélnek a hangoztatásából egyes kommunisták azt a következtetést vonták le, hogy az SZDP „úgy fordul a szocializmus felé, hogy közben hátat fordít a demokráciának”,²⁷ ami Justus esetében korántsem ilyen egyértelmű. Ő nem a demokráciának fordított hátat, hanem a kommunistáknak a szociáldemokratákétól eltérő demokráciafelfogásával nem értett mindenben egyet. Úgy vélte, hogy a magyar gazdaság és társadalom a jövőben a nyugati demokráciák pozitív hagyományaira is építhet. Justus — úgy tűnik — 1946-ban nem mérte fel reálisan a magyar fejlődés irányát döntően meghatározó külső és belső erőket.

Horváth Márton a lényegre tapintott rá, amikor *Szívós harcban* című fentebb idézett írásában megállapította: „A másik munkáspárttal mindig megtaláljuk a közös érdek kapcsát a napi taktikai kérdésekben, de a demokratikus átalakulás stratégiáját még nem tisztáztuk.” 1946 nyarán a két párt között a tömegesített folyó rivalizálás tovább mélyítette az ideológiai ellentéteket. A szociáldemokraták álláspontját a legsarkítottabban Justus Pál fogalmazta meg. „A szocialisták — írja Justus — . . . nemcsak politikai változásokat, hanem mélyreható társadalmi és gazdasági változásokat is elkerülhetetlenül szükségesnek tartanak, mindennapi politikai küzdelmük és erőfeszítésük a *régcélra*, a szocializmus előfeltételeinek a megteremtésére irányul . . . (A szocialisták — S. É.) meg akarják ismerni a valóságot: de nem azért, hogy pusztán tudomásul vegyék, hogy kapituláljanak előtte, hanem azért, hogy megváltoztassák.”²⁸

Justusnál a szocialistákról mondtak mutatis mutandis a szocialista írókra is vonatkoznak, mint az Déryt értékelő írásából is kiténik.²⁹

Justus és a baloldali szociáldemokraták többsége szerint tehát a szocialista irodalom lényege a művekben kifejezésre jutó jobbító, változtató szándék, az olvasó készítetése a szocializmus céljai melletti kiállásra. A szociáldemokraták e csoportjának műfaji, formai, stílusi megkötései nem voltak. A nem öncélú művészi újításokban általában a forradalmian új eszmék kifejeződési formáját látták, de emellett a klasszikus és a népi művészeti hagyományokat is a szocialista irodalom integráns részének tekintették. József Attila költői és publicisztikai örökségét például a szociáldemokraták ezért vállalhatták teljes egészében. Úgy vélték, a valóság megjelenítése a művészetben nem szűkíthető a Lukács által követendők tartott realista ábrázolási módra, mert a valóság „valami

²⁶ *Justus Pál*: Marxizmus és népiesség. Szocializmus, 1946/5—6. 262.

²⁷ *Horváth Márton*: Szívós harcban. Társadalmi Szemle, 1946. március. 168.

²⁸ *Justus Pál*: Szocialista politika. Szocializmus, 1946/10—11. 407.

²⁹ Az MKP-tag Déry Tibor Justus szerint azért szocialista író, mert „megmutatja a valóságot, de nem azért, hogy tudomásul vegye, vagy tudomásul vétesse olvasóival, hanem úgy, hogy szüntelenül harcol ellene és azért, hogy szétzúzhassa. Ez művészetének leglényege. És művészetének forradalmi volta ezen a ponton válik azonossá a forradalom művészetével, a szocializmussal.” *Justus Pál*: Irodalom és valóság. Szocializmus, 1946/3—4. 189.

mélyebb és ismeretlenebb módon valóság; szívet összeszorító törvény, a tudat foszlányait s a tudatalattit minden mesterkéltséggel pszichologizálás nélkül a valóság természetességével egybeolvasztó lázalom is . . .”³⁰ „Weidhofen tökéletesen irreális története — írja Justus idézett cikkében Déry *Szemtől-szembe* című regényéről — minden oldalán a valóság is, meg az ellentéte is, a nyilvánvaló tények s a nyilvánvaló lehetetlenségek . . . Nem csupán formai kérdés ez, vagy ha igen, akkor ez a formaprobléma a leglényegesebb. Mert igaz ugyan, hogy minden új irodalmi irány a valóságot, a teljes valóságot akarta megmutatni, a klasszikusok szerkezeti szigorúsága csakúgy, mint a romantika formabontó szenvedélyei, Flaubert tökéletes fogalmazásra törő szándéka, Zola romantikus naturalizmusa, a lélektani törvényeket felmutatók, a szimultanista Dos Passos vagy Joyce vagy Huxley végeredményben mind absztrahálni voltak kénytelenek, hogy a valóságot a legjellemzőbbel mutassák meg, és csak az absztrakció szempontjai változtak. Nos Déry is ezt teszi: a valóság egészét a valószínűtlenséggel akarja megmutatni, mert ezt tudja legjellemzőbbnek.”

A valóságábrázolás szociáldemokrata értelmezése, a fejlődő lélektan tudományos eredményeivel összecsengő újfajta lélekábrázolás elismerése a kísérletezés méltányolása sok vonatkozásában ellentmondott a 19. századi műalkotásokra alapozott Lukácsi realizmus-elvnek.

Justus és Lukács nézeteinek vizsgálatánál azonban nem hagyható figyelmen kívül a közös kiindulópont: a marxista ideológia meghatározó szerepe. A kultúrát mindketten a demokrácia és a szocializmus korrelációjában vizsgálták. Lukács *Demokrácia és kultúra* című tanulmányáról Justus többek között a következőket írta: „vétközvetetésével — hogy a demokrácia kultúrája és a kultúra demokratizálása a tömegek harca nélkül el sem képzelhető — mindenben egyet értünk. Azt a megállapítást is osztjuk, hogy »gyakran írják a kapitalista kultúra ellentmondásait, hiányait és korlátait a demokrácia számlájára«. És ez azt jelenti hogy a kapitalista kultúra állandó kritikája nemcsak szocialista, de demokrata minőségünkben is elsődrendű kötelességünk.”³¹

A marxista indíttatás miatt hasonló volt a felszabadulás utáni irodalomról alkotott véleményük is. Mind a szociáldemokraták, mind a kommunisták kevés olyan művet találhattak ekkor, amelynek szoros köze lett volna az általuk képviselt eszmekörhöz és mozgalomhoz. „Irodalmunk — írja Justus — . . . jórészt az ellenforradalmi korszak irodalmának folytatása — kis részben ellenkező, nagyobb részben ellenkezőnek mímelte tendenciával.”³² Az elégedetlenség ténye tehát Justusnál és Lukácsnál is konstatalható, az elégedetlenség forrása azonban nem ugyanaz. Eltérő demokrácia-értelmezésük irodalmi vetülete Lukácsnál a realizmus elv általános érvényűvé emelése, Justusnál pedig a szocialista irodalom forradalmi jellegének, formai sokoldalúságának a kiemelése.

A Lukács tanulmányairól, tudói felkészültségéről mindig nagy elismeréssel író Justus nem véletlenül szisszent fel akkor, amikor Lukács a realizmus és a demokrácia között közvetlen kapcsolatot feltételezett. „Nem hisszük — írta Lukács Irodalom és demokrácia című írására reagálva —, hogy a »demokrácia irodalma természetszerűleg a realizmus« illetve nem hisszük, hogy csak az lehet, s nem hisszük, hogy e kérdés szempontjából közömbös, milyen demokrácia a mi demokráciánk.”³³

Justus művészetpolitikai koncepciója nem volt alkalmas a nem szociáldemokrata nézeteket valló művészek, írók, kritikusok megnyerésére. Egyrészt részleteiben még kidolgozatlan volt, másrészt hiányzott belőle az SZDP-n kívüliek közeledését elősegítő elem. Számukra ugyanis világnézetileg túlságosan zárt, esztétikailag pedig túl nyitott volt ez a gondolat-rendszer, ellentétben a lukácsi demokrácia-realizmus kategória-párral, amelyhez a demokratikus átalakulást igénylőknek — egyetértően vagy tagadóan — inkább lehetett kapcsolódniuk.

A justusi művészetfelfogás érvényesítésére 1946-ban nem került sor. Az elméleti és gyakorlati téren is megosztott pártvezetőségben ekkor Justuson kívül senki nem tulajdonított különösebb politikai, ideológiai jelentőséget a művészeteknek. Justus egyéb feladatai, vállalásai is hátráltatták elképzelései realizálásában. Ezért mondhatta 1946 nyarán Lukács, hogy a szociáldemokrata ideológiának „nem olyan szerves része a művészet, ezért nem is támasztanak igényt a formálására”.³⁴

³⁰ Uo.

³¹ Justus Pál: „Társadalmi Szemle”. Folyóiratismertetés. Szocializmus, 1946/1–2. 76.

³² Uo.

³³ Justus Pál: „Társadalmi Szemle”. Folyóiratismertetés. Szocializmus, 1946/3–4. 177–178.

³⁴ Vas István: Nehéz szerelem. Bp., 1964. 308.

1947-től változott a helyzet. Justus és munkatársai a korábinál jóval behatóbban és sokoldalúbban foglalkoztak a művészetekkel kapcsolatos politikai, ideológiai kérdésekkel. Ez a változás mindenekelőtt a belső viszonyok módosulásával hozható összefüggésbe. 1947 elejétől például az MKP a korábbiaknál sokkal keményebben bírálta a népi írót, mindenekelőtt Illyés Gyulát.³⁵ Így Justus végre művészpolitikát érintő kérdésben is egyetérthetett az MKP-vel. Míg korábban többnyire tartózkodott — éppen az egységbotrányt kerülvendő — a népi írőkkel kapcsolatos véleménye kifejtésétől, most szabadjára engedte indulatait: a Válaszról mélyen igaztalan kritikája jelent meg a Szocializmusban.

A *Válasz* — írta többek között Justus — a Nemzeti Parasztpárt jobbszárnyának folyóirata, azé az irányzaté, amely jórészt a párton belül kisszámú, de befolyásos kulák-reteg és a fasizmustól legjobban fertőzött kispolgárság ideológiáját próbálja — tudatosan vagy öntudatlanul — összeegyeztetni és képviselni. (. . .) A *Válasz* hol régmúltba, hol közelmúltba hajló, a mai társadalmi valóságtól teljességgel idegen nosztalgiai ellenállhatatlan erővel vonzzák magukhoz mindazt a személyt és áramlatot, akinek vagy aminek köze volt a fasizmushoz tegnap, vagy köze van a reakcióhoz ma. Csak át kell futnunk az első és második szám íróinak nevét: Szabó Lőrinc, Németh László, Jócsik Lajos, Illés Endre, Bernáth Aurél, Kodolányi János . . .³⁶

A köztársasággellenes összeesküvés, ismertett nézeteiből következően, szinte kapóra jött Justusnak. Úgy vélte, az események a kommunistákkal szemben őt igazolták. Révai Józsefnek az összeesküvésről a Társadalmi Szemlében megjelent (1947 március) cikkére reflektálva jegyezte meg, hogy az MKP a történetek után önkritikusan elismerhetné a népi értelmiségre vonatkozó álláspontja helytelenségét.³⁷ Justus, aki a politikusok túlnyomó többségéhez hasonlóan nem kételkedett az összeesküvés jellegéről, tömegbázisáról szóló híradások igazságtartalmában, mérhetetlenül eltúlozta az összeesküvés társadalmi veszélyességét. Nem politikai, taktikai megfontolásból, mint az MKP, hanem ideológiájának logikus következményeképpen. Justus az összeesküvést az osztályharc éleződésére, a forradalom közelségére vonatkozó elképzelése igazolásaként értelmezte. A „forradalmi szocialisták” — írta magát is közéjük értve Justus — „nem frakcióhoz, párthoz, szervezethez, még csak nem is ideológiához tartoznak elsősorban, hanem osztályukhoz. Minden egyéb másodlagos”. Justus egyetlen elfogultságot vállalt tudatosan a munkásosztályhoz tartozását, egyetlen fegyvert tartott igazán hatékonynak: a „forradalmi kritikát”.³⁸ Munkásosztály és forradalom: ez az a két kulcsszó, amelyre a justusi művészetiideológia felépült. Justus gondolatmenete szerint: a munkásosztály forradalma gyökeresen megváltoztatja a társadalmat. A születő új rendet olyan művészet sejtheti meg, vetítheti előre, amely maga is új, alapjaiban tér el a megelőző osztálytársadalmak művészetétől. A munkásosztály forradalma tehát művészeti téren mindenekelőtt az alakitói, változtatói szándék előterbe kerülését jelenti.³⁹

Justus a szocialista forradalmat csak a „tömegek akarataival és közreműködésével” vélte megvalósíthatónak. Az új világot csak új emberek alakíthatják át — hangoztatta. A művészi szabadságról vallott nézete e felfogásához kapcsolódott. „Világot kell átalkítani — mondotta Justus a szocialista művészkongresszuson —, rezonáló tömegeket találni, akik a régiek helyébe lépnek, hogy átvegyék az emberi kultúra örökségét. A polgárság helyébe a dolgozók tömegeinek kell lépni. (. . .) Művészi szabadságot hilde-

³⁵ Horváth Márton: Illyés című cikke 1947. január 12-én jelent meg a Szabad Népeben.

³⁶ Justus Pál: „Válasz”. Folyóiratszemle. Szocializmus. 1947/1. 59—60.

³⁷ (Révai) „A népi értelmiségről elmondja — fejt ki cikkében Justus —, hogy sohasem voltak következetes, demokratikus antifasizisták . . . Nem azt kifogásolták a német fasizmusban, hogy fasizmus, hanem sokkal inkább azt, hogy német. Kétségtelenül igaz: de jobb lett volna ezt az igazságot korábban, az összeesküvés leleplezése előtt felismerni. És meg kell mondanunk, hogy éppen Révai volt hajlandó csak esetben elnézni e népi értelmiségiek fasizmus felé hajló ideológiai zűrzavarát, vagy legalább mentőkörülmenyeket találni számukra.” Justus Pál: „Társadalmi Szemle”. (Folyóiratszemle) Szocializmus, 1947/2—4. 149.

³⁸ Justus Pál: A szocializmus útja i. m. 60.

³⁹ „A megismerés, az igazi ábrázolás — állította Justus — változtatást jelent. És — anélkül, hogy pártművésztetté zúlnék, amivel lényegét adná fel — ezen a döntő ponton találkozik az adott valóság ellen harcoló, az új valóságot teremtő, formaromboló és új törvényeket alkotó művészi forradalom művészetével: a szocializmussal.” Justus Pál: Művészet — valóság — világnézet. Kortárs, 1947. október 15. 39.

tünk, vagyis minél pontosabban fejezi ki magát a művész, annál pontosabban érezzük, velünk van-e vagy ellenünk”⁴⁰

A kortárs művészeti alkotásokat is világnézeti szempontok alapján különítette el Justus. Azok a műalkotások tarthatnak szánot érdeklődésére, amelyek valamilyen módon a szocializmus eszmeköréhez kapcsolódtak. A szocialista művészet — amelynek új hajtásait Justus féltő gonddal figyelte — számára osztályművészet — a munkásosztály történeti hivatását kifejező — művészet volt. Pártművészet nincs, állította következetesen Justus, mint ahogy két marxista munkáspárt egyidejű léte is csak kényszerű váargabetű a munkásosztály történetében.

„Ha egy osztály — írta József Attila — a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művésziileg kifejezni, akkor erőtlén ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára.”⁴¹ Lényegében ebből indult ki Justus Pál is

Irodalmi kritikáival az kívánta bizonyítani, hogy él, létezik egy kísérletező, a régítől szükségszerűen eltérő, a múlt hagyományos és „modern” izmusaival nem rokonítható új művészet, a szocialista irodalom. Justus Benjámín László, Hárs László és Vészi Endre 1947-ben megjelent új köteteit ismertetve elégedetten állapította meg: „Nekünk nem a hiányzó irodalom, a hallgatói írók problémájáról kell elmélkednünk (Ez utalás volt a kommunista kritikások 1947-ben is gyakori cikktémáira — S. É.), hanem a beszélő, a mi nyelvünkön beszélő írókról, az *íme létező szocialista irodalomról számolhatunk be* — de azért is, mert e fiatal szocialista irodalom létét és természetét a szocialista mozgalom tüneteinek, egyik nem lényegtelen frontjának, kiállott erőpróbájának, alkotóereje mértékének tartjuk.”⁴²

Mitől lett e három mű bizonyíték a szocialista irodalom meglétére? Justus szerint attól, mert ezek az alkotások újszerű eszközökkel a fennálló rossz megváltoztatására ösztönöznek. Benjámín az elviselhetetlen valóság ellen az irrealitás fegyverével harcol, „Hárs László a mesevilágot építi fel, azért, hogy a valóságot, az igazi valóságot állítsa vele szembe, és a valóság erejével semmisítse meg”, Vészi regényében „az embertelen szenvedés okát nem az emberekben, hanem az adott világ törvényeiben látja”, s a műben „a részletek, jellemek, képek és helyzetek mesterien reális megjelenítése mögül minduntalan felbuknak a valóságot alakítani akaró szándék”. „Nem az a szocialista irodalom — írta Justus —, amely proletárokról szól, s nem is okvetlenül az, amely proletároknak íródik. (. . .) Politikai szövegek, vagy irodalomtól idegen programmatikus elhatározások nem tesznek írásokat szocialista irodalommá — hiszen irodalommá sem teszik azokat. (. . .) A társadalmi valóság pusztá felmutatása, becstületes ábrázolása, akármilyen nagy és jelentős teljesítmény, éppen a mi hazugságoktól, nyomasztó és hamis tradícióktól, elhallgatásoktól és mellébeszélésektől beteg mai irodalmunkban, önmagában szintén nem biztosítéka az írásmű szocialista jellegének. (. . .) A szocialista irodalom alapproblémája tehát a valóság és az adott valóságon túlmutatni akarás problémájában keresendő.”⁴³

A változtatói szándék megléte tehát Justusnál a szocialista irodalom szinte egyetlen megkülönböztető jegye. E meglét igazolása azonban nem meggyőző. Ugyanez a csaknem minden jó író művére álló gondolat-sztereotípiá tér vissza nála érvként unos-untalan. Különösen esetlegesnek tűnik rendszerező elvvé tételük az általa kiválasztott három mű azonosságának jelölésére. Ami közös a három szerzőnél — bár ennek Justus szándékosan nem tulajdonított jelentőséget, hiszen ezzel elmélete lényegét kérdőjelezte volna meg —, a szociáldemokrata párttagságuk s Justussal rokon nézeteik.

Justus a változtatói szándék művészi megjelenítése mellett — s azzal szerves összefüggésben — a szocialista irodalom osztályjellegének alátámasztására törekedett. Ez utóbbit azonban éppoly kevésbé tudta bizonyítani, mint előző állítását. Hárs és Vészi művei esetében a művekben kifejezésre jutó osztályjelleg kérdésére — feltehetően a bizonyítékok hiánya miatt — nem tért ki. Benjámín versei kapcsán megjegyezte: „Benjámín nem hajlandó egyszerűen tudomásul venni azt a valóságot, amely ellensége. Ismeri tör-

⁴⁰ Írók, festők, zenészek, színészek sorsdöntő kérdéseiről tárgyalt a szocialista művészkongresszus. Népszava, 1947. november 25. 5.

⁴¹ József Attila: Kisebbségek, feljegyzések (6.) Összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Bp. 1958. 271.

⁴² Justus Pál: Szocialista irodalom. Szocializmus, 1947/2–4. 158. (Az én kiemelem — S. É.)

⁴³ Justus Pál: Szocialista irodalom i. cikk 151.

vényeit, de nem ismeri el őket. A maga törvényeit szegezi velük szembe, egy osztály nevében.⁴⁴ Ennyi és semmi több. És ez így bizonyítéknak kevés.

Justus szerint tehát a forradalmi szocialista világnézet az alapfeltétele annak, hogy valaki a munkásosztály költője, általánosan megfogalmazva: szocialista művész lehessen.

A realizmus-fogalomnak a felszabadulás utáni években nem volt élesebb bírálója a szociáldemokratáknál, s mindenekelőtt Justus Pálnál. Szerinte a „szocialista realizmus”, az „új realizmus”, a „nagy realizmus” a meglévő viszonyok tartósítását szolgáló ideológiának a művészetekre alkalmazott elmélete volt.⁴⁵

A szocialista realizmus életképtelenségének bizonyítására két fő érve volt: nincsenek művek, amelyek ezt az elméletet igazolják, ez pedig annak a következménye, hogy nincs forradalom utáni helyzet, amely a művészetpolitikában a múltbafordulást indoklná és az ideológia apologetikáját igényelné.

„Lehet, sőt valószínű — írta —, hogy az »izmusok«-kora, a »weimari kísérletek« sorozata valóban elválaszthatatlan a polgári társadalom hanyatlásától, egy világkép bomlásától. De ne feledjük el, hogy az »új realizmus« első kivirágása, a »Neue Sachlichkeit« viszont az ellenforradalom győzelméhez, a fasizmus elterjedéséhez kapcsolódik időbelileg és okozatilag is. — Gyengébb a nagy realizmusnál, mert egy hanyatló osztály és hanyatló kor művészi eszménye, már restaurációra is képtelen. De szerepe ugyanaz: változatlanul megtartani egy világot, változatlanul megtartani az emberek szemléletét, kapitulálni az adott valóság előtt.

Mutassunk rá arra, hogy a Szovjetunióban is ez a szerepe a »szocialista realizmus«-nak: a meglévő társadalmi valóságot ábrázolni, tehát szolgálni és megerősíteni. De a Szovjetunióban világot megrázó forradalom után tölti be e szerepét a »szocialista realizmus«. Lehet-e mechanikusan átvinni ez irányzatot olyan országokba, amelyek nem utána, hanem előtte állnak a nagy átalakulásnak? Nem lehet.⁴⁶

Justus, amikor 1947-ben fellépett a kommunista realizmus-felfogása ellen, nem említette Lukács György nevét, pedig alapvetően az ő nézeteivel vitázott. Az „új realizmus” mellett felhozott érvek közül Justus csupán a szocialista realizmusnak jövőt előrevetítő szerepét méltányolta. E kérdéssel Lukács, éppen a szovjetunióbeli negatív tapasztalatai miatt, nem foglalkozott. Justus nehezményezte, hogy a szocialista realizmus ismérvei közül a szerinte legidősebb fogalom, a forradalmiság, a munkásosztály forradalmi szerepének ideológiai-művészeti értelmezése hiányzik. Végül soron tehát a kommunista realizmus-felfogás marxista jellegét is megkérdőjelezte. A szocialista realizmust — írta Justus — éppen saját talaján lehet és kell cáfolni, a materialista történelemfelfogás, az osztályszemlélet fegyvereivel; hogy nem a marxista felfogás kerül szembe a polgári felfogással ebben a kérdésben, hanem egy vulgáris, ellaposított marxizmus az ugyancsak vulgáris, ellaposított polgári művészetelméletekkel.⁴⁷ Justus realizmuskritikája egyes elemeinek jogosságát nem ellenmélete igazolja, hanem a korszakban született művek, illetve a meg nem született szocialista realista alkotások. Az MKP realizmus-elméletét 1947-ben kortárs magyar írók műveivel nem tudta alátámasztani. Justus joggal tette szavá, „hogy a »szocialista realizmus« művei kevés kivétellel gyenge kópiái, felhígított változatai a kapitalizmus virágkorához fűződő legnagyobb realista alkotásoknak.”⁴⁷

1947 utolsó hónapjai Justus politikai pályafutásának legsikeresebb időszaka. Ezekben a hónapokban sikerült megvalósítani régi terveit: működött az SZDP művészeket tömörítő szervezete, a párt novemberben megrendezte a szocialista művészkongresszust, rendszeresen megjelent a Kassák-szerkesztette Kortárs. Justus minden alkalommal

⁴⁴ L. előző l. 153. Justus érdeme Benjámín László költészetének időtálló korabeli értékelése. Ennek jelentőségét azonban kisebbíti, hogy Justus elsősorban ideológiájának igazolásaként hivatkozott Benjámíra, egy szintre hozván Benjámint nálánál jóval kisebb jelentőségű szociáldemokrata írókkal.

⁴⁵ A kommunisták gyakran elmarasztalták a szociáldemokratákat a Weimari Köztársaság iránt érzett szimpátiájuk miatt. A realizmus-elmélet lényegében a baloldali szociáldemokrácia művészetfelfogásának a kritikája is volt. Justusnak az volt a véleménye, hogy Weimar kudarca nem kérdőjelezheti meg egy sokkal régebbi keletű és sokkal általánosabb érvényű szocialista művészet-koncepció létjogosultságát, megvalósíthatóságát. Justus ezért szándékosan elhatárolta magát a „weimari realizmus”-tól, sőt a huszadik század első évtizedeinek izmusaitól is. Úgy vélte, az előremutató művészetet minden korban a forradalmiság, a változtatói eltökéltség, az újat teremtő igyekezet jellemzi.

⁴⁶ *Justus Pál: Művészet — valóság — világnézet.* Kortárs, 1947. október 15. 39.

⁴⁷ Uo.

a rendezvények, kiadványok szocialista jellegét hangsúlyozta. Ezzel is arra kívánt utalni, hogy az SZDP célja a két munkáspárt kapcsolatának szorosabbá fűzése. Justus a kommunistákkal szembeni fenntartásai ellenére egyértelműen ezt szorgalmazta. 1947–1948 fordulójától az MKP és az SZDP közeli egyesülésének kérdésével is szembe kellett néznie. Justus ekkor már egyre inkább a munkásegység szervezeti helyreállításának látta a reakció elleni harc sikerének alapfeltételét. A nemzetközi és a hazai politikai helyzet alapos ismeretében vélte levonni ezt a következtetést. Elhatározásának következményeivel azonban nem mert (nem akart? nem tudott?) nyíltan szembenézni. Milyen lesz az egységes munkáspárt? Mennyit őriz meg majd a baloldali szocialisták ideológiájából? Hogyan egyenlítődnék ki az egységes párton belül a kommunisták és a szociáldemokraták ideológiai ellentétei? Milyen lesz az új osztálypárt művészetpolitikája? Justus abban reménykedett, hogy az új pártba átmentődnek mindkét munkáspárt pozitív hagyományai, biztosítékai azonban nem voltak erre. Elhatározását indokolják, némiképp vívódásait is tükrözik 1948 elején íródott cikkei.⁴⁸

Justus későbbi pályájának nincsenek művészetpolitikai vonatkozásai. Az MKP ellene indított ideológiai támadásáról a Kortárs megszűnése kapcsán már volt szó. Justus tagja lett a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének. Az egységes párt létrejöttének egyik legkövetkezetesebb harcosa azonban nem sokáig élvezhette munkája gyümölcsét, hamis vádak alapján börtönbe zárták, ahonnan csak évek múltán szabadult.

Fejtő

A szociáldemokrata művészetpolitika alakításában szerepet játszó frókat, művészeket, politikusokat kisebb-nagyobb nézeteltéréseik ellenére nehéz csoportokba sorolni. Alapvetően valamennyien a baloldali táborát erősítették. A valósághoz, (a művészetek valóságához), illetve az eszméhez (az ideológiához, a politikához) való szorosabb kötődésük alapján talán mégis megkülönböztethető két, csupán néhány emberből álló csoportjuk. Az egyikhez tartoztak Justus Pál és az öt vezérüknek elfogadó „forradalmi szocialisták” (az ő szóhasználatuk — S. É.), a másikhoz a politikához közvetetebben kapcsolódó művészek, kritikusok: Kassák Lajos, Fejtő Ferenc, Komlós Aladár, Bóka László, Jemnitz Sándor, Faludy György, Egri István és mások. A felsoroltak ideológiai nézetei, művészetfelfogása azonban korántsem egyezett mindenben. Kassák mellett a legjelentősebb közülük Fejtő Ferenc, aki különösen 1947-ben sorolható az SZDP felszabadulás utáni művészetpolitikájának formálói közé.

Fejtő a húszas-harmincas évek fordulóján került kapcsolatba a munkásmozgalommal. Kezdetben a kommunistákhoz csatlakozott, majd évtizedekig az SZDP-hez fűzték laza szálak. Azok közé a baloldali értelmiségiek közé tartozott, akik függetlenségüket megőrizve a toll fegyverrel harcoltak a demokráciáért, a szocializmusért.⁴⁹ Fejtő a felszabadulás után ott folytatta, ahol a háború miatt abbahagyta kényszerült, s immár Párizsból küldte haza tiszta logikájú, meggyőző cikkeit. 1945 után legközelebbi szellemi rokonainak, Bálint Györgynek és József Attilának a nyomdokain haladt. Véleménye nem egyszer élesen eltért szociáldemokrata társaiétól, mindenekelőtt azokétól, akik a Népszavában fejtették ki értelmiségellenes nézeteiket. Máté Iván Bálint Györgyöt denunciól cikkére válaszolva írta Fejtő a fasiszták által elpusztított íróról: „Szalonforradalmár lett volna? Semmi esetre sem a szó rossz értelmében. Polgárból lett forradalmárrá s ez alakulásában Anatole France-nak, Romain Rolland-nak, Gide-nek, Martin du Gardnak, Aragonnak vált rokonává — mindazoknak a polgároknak, akik meghasonlottak a polgári renddel, s a munkásságban ismerték fel az igazságosabb rend hordozóját. Bálint György moralista forradalmár volt, s ekként mutatkozik meg írásaiban. Világpolgár volt, az egyetemes republikánus embere, mint kevesen a magyar földön. . . s lipótvárosi kis lakásából akár ki sem mozdulva élte az emberiség gyötrelmes életét. Szóval humanista volt, mindenütt jelen s mindenütt otthontalan . . .”⁵⁰

⁴⁸ L. mindenekelőtt: *Justus Pál: Pártunk feladatai. Szocializmus, 1948. január — március. (1–3. sz.) 12.*; *Justus Pál: A Szociáldemokrata Párt ideológiája. Anyag- és Adatszolgáltatás, 1948. február. 8.*; *Justus Pál beszéde az országgyűlés felhatalmazási vitájában. 1948. március 2. Anyag- és Adatszolgáltatás, 1948. március 17. 18.*

⁴⁹ *Agárdi Péter: Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a harmincas években. Bp., 1982.*

⁵⁰ *Fejtő Ferenc: Párizsi levél pesti könyvekről. Új Magyarországi, 1947. október 11. 9.*

Sartre-t is másként ítélte meg, mint a Népszava publicistái. „Sartre – szögezte le – nem nihilista. Hősei tapogatózva és botorkálva keresik az ösvényt, amelyen kivergődhetnek a sötétségből. A szemlélet kegyetlensége ónála nem öncél, nonkonformizmusának kemény erkölcsi fedezete van. Sartre tudja, hogy »... az irodalom üdvössége a demokratikus szocializmus kilátásaihoz van kötve. Sartre azt is tudja, hogy nemcsak kormányozni nem lehet a munkásosztály nélkül, hanem irodalmat csinálni sem.»⁵¹

Fejtő Ferenc a művészetek és a szocializmus között a művészetek sajtószerűségéből kiindulva kereste a kapcsolatot. Számára a szocializmus egyet jelentett az emberi jogok kiteljesedésével, egy kizsákmányolástól mentes demokratikus társadalmi rend megvalósulásával. Az igazán jó irodalom szerinte minden külső befolyásolás nélkül is a társadalmi progressziót segíti. A szocialista politikuskak tehát alapvető érdeke, a művészetek önállóságának védelme, mert csak így nyerhet koráról a műalkotások révén valódi képet. A művészeti szabadság csorbítása tehát szerinte nem más, mint szándékolt vagy szándékaltalan félretájékoztatás, a korlátozók öngazoló céltúziós félretájékoztatója. Fejtő (is) azt vallotta, hogy a művész vitatható vagy elítélendő politikai nézetei az alkotást, ha az valódi művészi érték, nem diszkriminálhatják. Tetteiért, műveiben kifejezésre jutó ártalmas nézeteiért a művész felelősségre vonandó, de jó alkotásainak elvetése a társadalom öncsonkítása lenne. Fejtőnek a felszabadulás utáni írásában is érvényesülő irodalomszemléletét egy korábban íródott cikkének következő részlete illusztrálhatja leginkább: „A művészettől . . . nem azt kívánjuk, hogy a világszemléletét programbeszédében fejezze ki, hanem azt kívánjuk tőle, hogy a valóságot, s a valósághoz tartozik a világszemlélet is, hűen fejezze ki. Ha ez az író történetesen polgár, akkor nem kérhetjük számon tőle, hogy nem ábrázol munkást, vagy műveiből a szocializmus igazságai csendüljenek ki. De követeljük tőle is, hogy ne hamisítson, hogy ne leplezzen, csönkítson, hogy alkotásában minél mélyebbre hatoljon, s ne maradjon meg a felületnél, a látszatnál. Ugyanezt várjuk el a munkásírótól, de a szocialista intellektuel-írótól is. Nem tendenciózusan kiegészített irodalmat, hanem igaz és jó irodalmat. A valóságot akarjuk, minden oldalon; az igazságot akarjuk megismerni, megérteni és átérezni, s annyira biztosak vagyunk s lehetünk a magunk igazságában, hogy a valóság hű ábrázolása, a tiszta irodalom bátran lehet irodalmi ízlésünk követelménye.»⁵²

Fejtő szerint a műalkotás függ létrehozója osztályhelyzetétől, társadalmi környezetétől. A műalkotások azonban nem minősíthetők létrehozójuk osztályhelyzete alapján. A megvalósítandó szocializmusnak a múlt valamennyi értékét örökségként vállalnia kell. Fejtő művészetfelfogása mindenekelőtt Kassák Lajos és Komlós Aladár, valamint Bóka László 1947-es nézeteivel volt rokon, de hasonlóság mutatható ki Lukács néhány korabeli nézetével is.

„Politikai költő, párt-író akart lenni – írta Fejtő 1947-ben Heinérről – a szónak abban az értelmében, amelyben Lukács György használja a „Pártköltészetéről” írt tanulmányában. Tehát nem „szektás”, a költészetet a Pártmunkák kényének alárendelőjévé tekintve. Heine önkéntesen akart szolgálni, – úgy, hogy fenntartsa a szabadságjogait. Nehéz vállalkozás; látjuk majd hányszor támad összetűzőzése olyan elvarátokkal, akik túlságosan szűkre szabják a „költői szabadság” terét. De azt is látjuk majd, hogy Marx barátja habozás nélkül melléje állt a harcban, amelyet – mint utána annyi költő – a dogmatikus pártmunkákkal folytatott. Lukács György helyesen látja, hogy Marx állásfoglalása e tekintetben példa, amelyet követni kell; e sorok írója már a harmincas évek irodalmi küzdelmeiben is így vélekedett, amikor szektás szellemek túlbuzgalomával szemben az irodalom szabadságjogait védte szenvedéllyel.»⁵³

⁵¹ Fejtő Ferenc: Párizsi levél a „sötét-irodalom”-ról. Kortárs, 1947. október 1. 1. évf. 1. sz. 19.

⁵² Fejtő Ferenc: Irodalom és világszemlélet. Szocializmus, 1936. 6. 279.

⁵³ Fejtő Ferenc: Heine. Bp., 1947. 89. Ne hagyjuk magunkat megtéveszteni Lukácsnak e könyvről írott bírálatával. Lukácsot kellemtlenül érinthette, hogy a szociáldemokráciával szembeni ideológiai harc kieleződése idején Fejtő éppen rá hivatkozott pozitív példaként. Recenziójából érződik a görcsös igyekezet, hogy elhatárolódjék Fejtőtől. Kifogásainak nagy része szórszálhasogatás; olyan mögöttes tartalmak beleértése a szövegbe, amelyek Fejtő írásainak ismeretében keletleneknek tűnnek. Szokványos diszkriminálási módszerre vált 1947 végétől baloldali szociáldemokratákat közös nevezőre hozni az ún. népi ideológia polgári hirdetőivel, mindenekelőtt Németh Lászlóval. Lukácsot az sem mentheti, hogy egyre ingattabbá váló pozícióján tovább ronthattak Fejtő rávonatköző sorai, s így az önvédelmi ösztön is irányíthatta tollát. Lukács György: Fejtő Ferenc: Heine. In. Lukács György: Új magyar kultúráért. Bp., 1948. 202 – 207. Első megjelenési helye: Fórum, 1947 december.

Két év telt el Lukács György Pártköltészet című előadásának elhangzása óta. Két év alatt a bel- és külpolitikai helyzet lényegesen megváltozott. S míg 1945 végén a demokratikus erők tömörítése volt a munkáspártok fő célja, addig 1947-ben a reakció elszigetelését, pártjaiknak a politikai életből való kiszorítását tekintették fő feladatuknak. A munkáspártok 1945-ös szövetségeseinek többsége 1947-re a két párt számára ellenség lett. Lukács György demokratikus kultúra-konceptiója, amelynek része volt híres partizán elmélete is, az 1945–1946-os politikai helyzet adekvát ideológiai tükrre volt. Lukács demokratikus kultúrára, demokratikus művészetre vonatkozó nézetei 1947 közepétől vesztettek időszerűségükből. A hatalom közelségében ugyanis a kommunista pártban a népfreontos toleranciát a szűkítő szigorúság váltotta fel.

Lukács és Révai csaknem egy évtizede párhuzamosan futó ideológiai pályája ez időtől fogva egyre inkább eltért egymástól. E változások következtében ugyanakkor a korábbiakhoz képest érzékeltetőbbé vált egyes kommunisták és szociáldemokraták nézetei közötti rokonság. Országos szinten a kommunisták vetették fel 1945 decemberében elsőként a József Attila-i örökség kérdését, de Fejtő Ferenc volt az, aki két évvel később megjelent írásaiban máig ható érvénytel megfogalmazta József Attila költői és elméleti munkásságának társadalmi jelentőségét.

József Attila a felszabadulást követő években az egyik legtöbbet idézett költő lett. Mindenekelőtt a két munkáspárt törekedett arra, hogy politikai vonalát az ő költészetével is alátámassza. Az MKP vezető ideológusai különösen 1945, valamint 1947 végén hangsúlyozták József Attila időszerűségét. A szociáldemokraták, akik 1945-től szintén a magukénak vallották József Attilát, 1947-ben a korábbiaknál jóval többet hivatkoztak a költő verseire, prózai alkotásaiban megfogalmazott nézeteire. Az eszmei örökség felparcellálásának módja a munkáspártok ideológiájának változásait tükrözi. A szociáldemokrata ideológia valamennyi árnyalatának a bemutatása e tükrök segítségével túllépne a téma kereteit. Fejtő Ferenc József Attila interpretációja azonban megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az SZDP elméleti lapja 1947-ben két részletben közölte Fejtő József Attila tanulmányát. Ennek az ugyanabban az évben könyv alakban is megjelent írásnak a révén bemutatható a szociáldemokrata művészetfelfogás egyik, 1947-ben legjelentősebb (s napjainkban legidőutóbbnak tűnő) válfaja.

Fejtő elsőként vállalkozott a költő elméleti munkásságának feltárására, különösen eszmei fejlődése utolsó szakaszának bemutatására. „Célunk — idézi Fejtő József Attila szerkesztőségi cikkét a Szép Szó második számából — az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásrautaltság eszmeje érvényesül. Fellépésünkkel, írásaikkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni, a réginel fejlettebb egységre tartó haladottabb igényt, a modern, maga-magát fegyverező, rendbe foglaló szabadságot.” „Ez volt a célunk — teszi hozzá Fejtő — ez volt kísérletünk filozófiai értelme. Gyakorlati, politikai értelme pedig az volt, amelyet ugyan csak József Attila . . . úgy határozott meg: mindazokkal együttessen, akik »valóban demokráta és szociális, ha nem is szocialista követeléseikkel megérdemlik a rokonszenvet . . . a francia népfreont mintájára fellépni.«” (. . .)

Antifasiszta népfreont: ez volt József Attila politikai eszmeje, ez volt valamennyiünk politikai gondolata . . . Ha filozófiai és politikai programunkat nem sikerült maradéktalan tisztasággal, esztétikai tökélyvel s társadalmi hatállyal megvalósítanunk, ha problémáink során néha oly túlzásokat követtünk is el, amelyeket ma fölöttébb sajnálatosnak kell nyilvánítanunk, törekvéseink s működésünk lényegét illetően én is csak azt mondhatom . . . még ha fejünk tetejére állunk is szenvedélyes önbíráló igyekezetünkben, akkor sem mondhatunk mást, mint hogy *igazunk volt*. Igazunk volt, amikor nem kértünk a fajvédelemmel fűszerezett szocializmusból, igazunk, mikor Thomas Mann tünnepeletük s nem Alfred Rosenberget, amikor, az abesszin válság idején, tiltakoztunk a fasiszta hódítás ellen, amikor szót emeltünk a spanyol republikánusokért, igazunk, amikor az irracionális dicsérői ellen az Észre, a Mein Kampfal szemben a Kapitalra, az erőszak imádjával szemben az emberiségre hivatkoztunk . . .⁵⁴

Mit ért ez az igazság 1947-ben? Mi köze volt a felszabadulást követő évek valóságához? Ismeretes, hogy a munkáspártok antifasiszta-népfreontkonceptiója a fasiszmus leverése utáni években módosult. A hatalomért folyó kieleződött harcok idején a „szép szó” sohasem hatékony fegyver. A kommunisták egyenesen úgy vélték, hogy a Szép Szó ezoterikus urbánusságának 1945 utáni felelevenítése a felszabadulás után a reakciót segíti. Fejtő egyértelműen kimutatta, hogy a költő eszmei fejlődése nem zárult le a har-

⁵⁴ Fejtő Ferenc: József Attila, az útmutató II. Szocializmus, 1947. 5. (május) 217.

mincas évek elején, s József Attilának a szocializmusról ekkor kifejtett nézetei Magyarországon sem váltak időszerűtlenné. József Attila — az útmutató: írta című tanulmánya fölé Fejtő, ezzel is hangsúlyozni akarván a József Attila-i eszmerendszer aktualitását.

Az MKP József Attilával kapcsolatos véleményét 1947-ben Horváth Márton fogalmazta meg. 1947 elején írt cikkében mindenekelőtt a *munkásosztály* költőjének nevezte József Attilát. A költő halálának tizedik évfordulóján már egyértelműen a *kommunista* József Attiláról emlékezett meg.⁵⁵

Az SZDP-ben nem nevezték József Attilát szociáldemokrata költőnek, Fejtő Ferenc még a jóval általánosabb jelentésű szocialista jelzőtől is tartózkodott. A szociáldemokraták ugyanakkor ismételten felhívták a figyelmet arra, hogy a költő életének utolsó éveiben, éppen a kommunista népfrontpolitika ismertté válásának idején a Szép Szó körén kívül csak néhány szociáldemokrata állt ki József Attila mellett.

Fejtő a második világháború befejeződése után nem települt vissza Magyarországra, csupán látogatóként tért haza, amíg lehetett. Párizsból küldött írásai a Szocializmuson kívül más lapokban, folyóiratokban is megjelentek. A magyar szellemi életre gyakorolt hatása elsősorban nem távolléte miatt volt szűkkörű. Az 1947 második felétől végbemenő események megváltoztatták a szellemi élet feltételeit is. A művészetpolitika új irányítói a továbbiakban sem Fejtő, sem Kassák, sem Justus munkásságára nem tartottak igényt.

⁵⁵ József Attila, valamint A kommunista József Attila. In: *Horváth Márton: Lobo-gónk: Petőfi Bp., 1950. 60–70. és 70–77.*